

Quan els guinardorencs es protegien de les bombes

El refugi antiaeri del mas Guinardó ens recorda l'esforç de la gent del barri per sobreviure durant la Guerra Civil

Fotografia amb una visió de les destrosses causades pels bombardejos de març de 1938, publicada a *The Illustrated London News*

Joan Corbera

La intervenció arquitectònica duta a terme a l'antic mas Guinardó va permetre redescobrir el refugi antiaeri excavat al seu subsòl durant els anys de la guerra civil espanyola. Molts veïns i veïnes del barri recordaven la seva existència i alguns d'ells explicaven aventures d'infància viscudes en aquests passadissos subterranis, fins i tot després d'acabar el conflicte. El nostre barri ha pogut conservar (encara que parcialment) aquest vestigi del passat, testimoni silenciós dels fets dramàtics soferts durant els anys trenta. Aquest patrimoni històric ha d'ajudar a mantenir viva la memòria del passat.

Les primeres bombes caigueren sobre Barcelona cap a febrer de 1937. Procedien dels vaixells enemics ancorats davant la costa catalana. Però pocs mesos després es generalitzaren els bombardejos des d'avions, que no desistiren fins als moments anteriors a l'entrada de les forces feixistes a la ciutat. Els moments pitjors es visqueren el mes de març de 1938. La ciutat comtal patí

uns 200 bombardejos que causaren 2.500 víctimes mortals i 3.200 ferits.

El Guinardó no patí un càstig aeri sever. Molts barcelonins vingueren a viure al barri buscant precisament la seva seguretat. La distància respecte del centre de la capital i la inexistència d'instal·lacions militars significatives eren circumstàncies que reduïen el perill. Les bateries antiaèries del turó de

---

Les primeres bombes caigueren sobre Barcelona el febrer de 1937. En total causaren 2.500 morts i 3.200 ferits

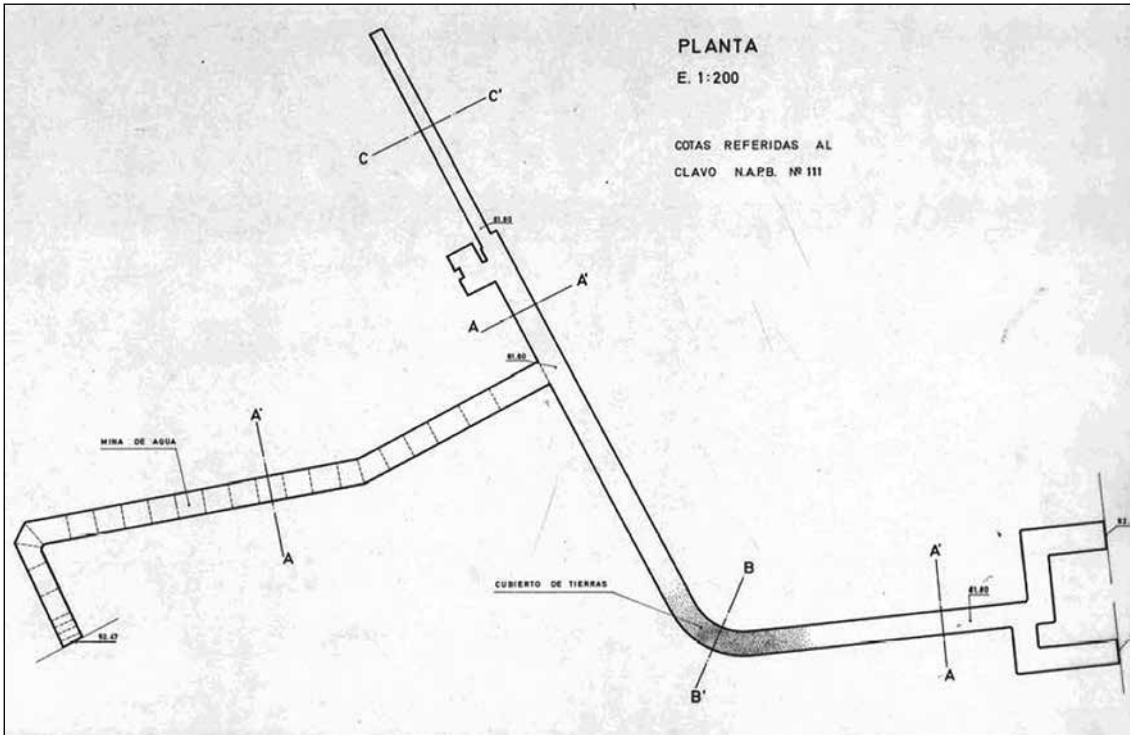
---

la Rovira no entraren en funcionament fins el març de 1938 i la seva capacitat dissuasiva era limitada, de manera que el barri no incrementà el seu nivell de risc. A pesar de tot això, els veïns i veïnes prengueren precaucions i decidiren construir refugis. Moltes persones habilitaren els soterranis de les torretes per poder amagar-se quan sonaven les sirenes d'alarma. Aquests re-

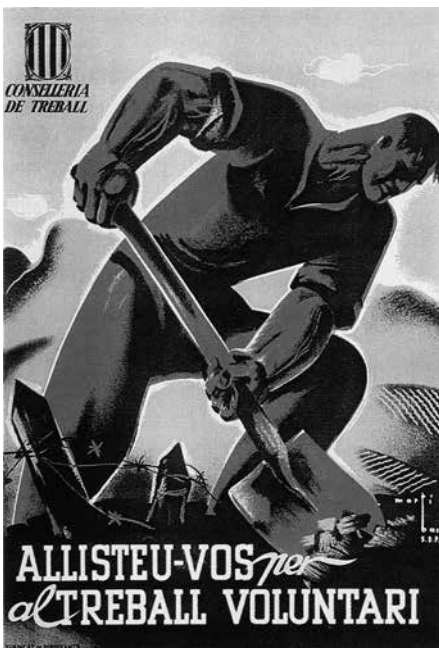
fugis particulars estaven oberts sovint als veïns més propers. Aquest és el cas del que hi havia a la torre de la dirigent anarquista Federica Montseny, al carrer Escornalbou. També s'aprofitaren construccions anteriors, de provada resistència, com la mina de la font del Cuento. Aquestes mesures, però, eren insuficients i s'inicià la construcció de refugis subterranis oberts a més gent. Al barri se n'excavaren a diversos llocs, com al carrer Amèrica o a la torre dels Pardals. El més conegut fou el del mas Guinardó, l'únic que ha arribat als nostres dies.

Poques coses sabem sobre quan es va iniciar la construcció del refugi ni qui en va ser el promotor. El treball voluntari dels veïns era la principal mà d'obra. Gent de l'entorn de la CNT en van ser, possiblement, els impulsors. A l'acabar la guerra, es cremà la documentació dels refugis de Barcelona per por a les represàlies, perdent-se bona part de la informació.

Excavar sota terra tenia els seus riscos. Joan Massana, en el seu llibret *Memorias de un soldado del ejército popular*, ens ha deixat el següent testimoni: "En la calle

A les fotos de dalt es pot veure l'accés al refugi del carrer Antic del Guinardó en tres èpoques diferents. La primera correspon als anys vuitanta quan es va construir el mur de formigó que obturà l'entrada. La segona ens mostra el moment d'enderrocar aquest mur deixant veure de nou l'accés. La tercera és l'entrada actual, totalment rehabilitada. Al costat el plànol del refugi elaborat el 1969. A baix un cartell fent una crida al treball voluntari

Flors de Maig, entre Villar y Rambla Volart, hicimos un refugio para la gente del barrio. Éramos varios picando para hacer el túnel. La tierra era muy floja -pues era

“sauló”, muy arenosa- y en cierta ocasión, picando otro y yo, cuando más distraídos estábamos se hundió una parte del techo y quedamos encerrados y completamente a oscuras. El susto fue de órdago, pero sin desanimarnos retiramos poco a poco la tierra hasta lograr salir. A partir de aquel día, si no lo veía claro no iba a picar”.

La millor informació la obtenim analit-

“En la calle Flors de Maig hicimos un refugio para la gente del barrio. Éramos varios picando para hacer el túnel”

zant el refugi tal com el trobem avui dia. L'any 1969, la Direcció General de Protecció Civil dibuixà un plànol del refugi, on hi podem observar el traçat original complet. Quan als anys noranta s'edificaren els blocs d'habitatges del carrer Flors de Maig en va desaparèixer secretament un bon tros. Els veïns i veïnes entraven al refugi a través de dos accessos situats en aquest

carrer, sense necessitat de vèncer cap desnivell ja que el túnel s'havia excavat a peu pla entrant cap a la muntanya. El tercer accés es trobava al carrer Antic del Guinardó (l'entrada que encara es conserva) però en aquest cas la gent havia de vèncer un fort pendent de baixada fins arribar a la sala de reunió.

Descripció del refugi

Al començar les obres de reforma del mas Guinardó i enderrocar un mur de contenció situat al carrer Antic del Guinardó, va aparèixer l'entrada del refugi. Els tècnics del servei d'arqueologia del Museu d'Història de la Ciutat, que feien un seguiment de les obres, encomanaran un estudi de la troballa a l'empresa Arqueociència, coordinat per Oriol Achón i Casas. Moltes dades d'aquest article provenen d'aquest interessant estudi. Us proposem, a les ratlles següents, fer una visita virtual del refugi.

Iniciem el recorregut davant l'entrada situada al carrer Antic del Guinardó. L'eixamplament del carrer, degut a la nova urbanització de la plaça Salvador Riera,

s'ha menjat 1,5 metres del primer tram de la galeria. S'ha construït un portal nou d'accés. El primer que trobem és un passadís amb esglaons. Iniciem una baixada per una escala de trenta-dos esglaons per recórrer quasi 50 metres de túnel. Passats els primers 13 esglaons, el túnel fa un gir a la dreta de 90° i s'inicia un tram que serpenteja lleugerament fins al passadís central. A mesura que s'arriba al fons, el desnivell és més suau i els esglaons són més llargs. El conjunt d'aquest túnel té una mitjana de 1,10 m. d'amplà i de 1,90 m. d'alçada. En total hem baixat a més d'onze metres de profunditat.

Hem arribat a una galeria sense desnivells, el lloc on la gent esperaria el final de bombardeig. Si girem a la dreta entrem en un túnel de 12 metres que queda interromput per una pared de ciment i terra. Hem topat amb els fonaments del bloc edificat al carrer Flors de Maig. A l'altra banda

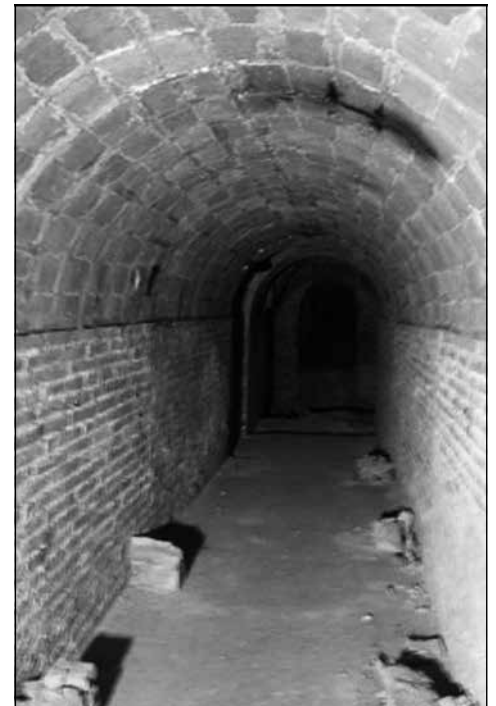
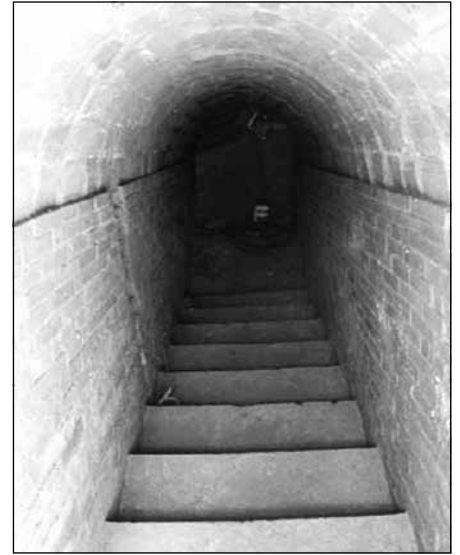
Uns passadissos perfectament construïts i en molt bon estat de conservació. Estan recoberts d'obra vista i el terra encimentat

d'aquest mur, el refugi ha desaparegut i no podem arribar als antics dos accessos de Flors de Maig. Si després de baixar les escales girem a l'esquerra, el túnel té una llargada 10,8 m. i entrariem en la part més utilitzada. A la paret esquerra d'aquesta galeria trobem l'entrada a dues habitacions excavades a la roca que servien probablement com a infermeria. Cada una d'elles fa 2,1 per 1,5 metres.

Fins aquí, tot el recorregut l'hem fet per uns passadissos perfectament construïts i en molt bon estat de conservació. Estan recoberts d'obra vista i el terra encimentat. Les parets són de maons tant massissos com de foradats i el sostre dibuixa una volta semicircular també de maons. Aquesta volta carrega sobre les parets laterals deixant dos centímetres de marge, un espai que els constructors utilitzarien per recolzar les cintres semicirculars de la volta. Tant els maons com el ciment són de tipus diferents, responen a la disponibilitat de trobar materials de construcció en un moment en què escasejaven.

La nostra visita, però, no conclou aquí. A la darrera galeria, un cop traspasada la zona del recobriment d'obra vista, el túnel segueix endavant uns quants metres més on es veu la roca del subsòl. Estem davant de la part del refugi que no s'havia acabat. Un primer tram, d'uns quatre metres, mostra una galeria més ampla i alta, gràcies a l'espai lliure que més endavant ocuparien les parets i la volta. Al fons, neix un túnel més estret i baix, de 13 metres de llargada,

Fotos: Oriol Achón i Casas

A dalt, imatge del passadís d'entrada abans i després de treure la runa. A sota el trobament de l'escala amb el passadís central. Al mig, una imatge de l'arqueta amb la mina d'aigua. A sota el cartell "No tocar peligro de muerte", i les bases dels bancs

que servia com a galeria d'avançament de l'excavació. Tots aquests espais són d'un gran interès ja que ens ensenyen com es construïen els refugis. Aquests 17 metres finals deixen a la vista els diversos materials geològics que componen el turó del mas Guinardó: granit tou, sauló, pissarres i licorella.

Empremtes vives

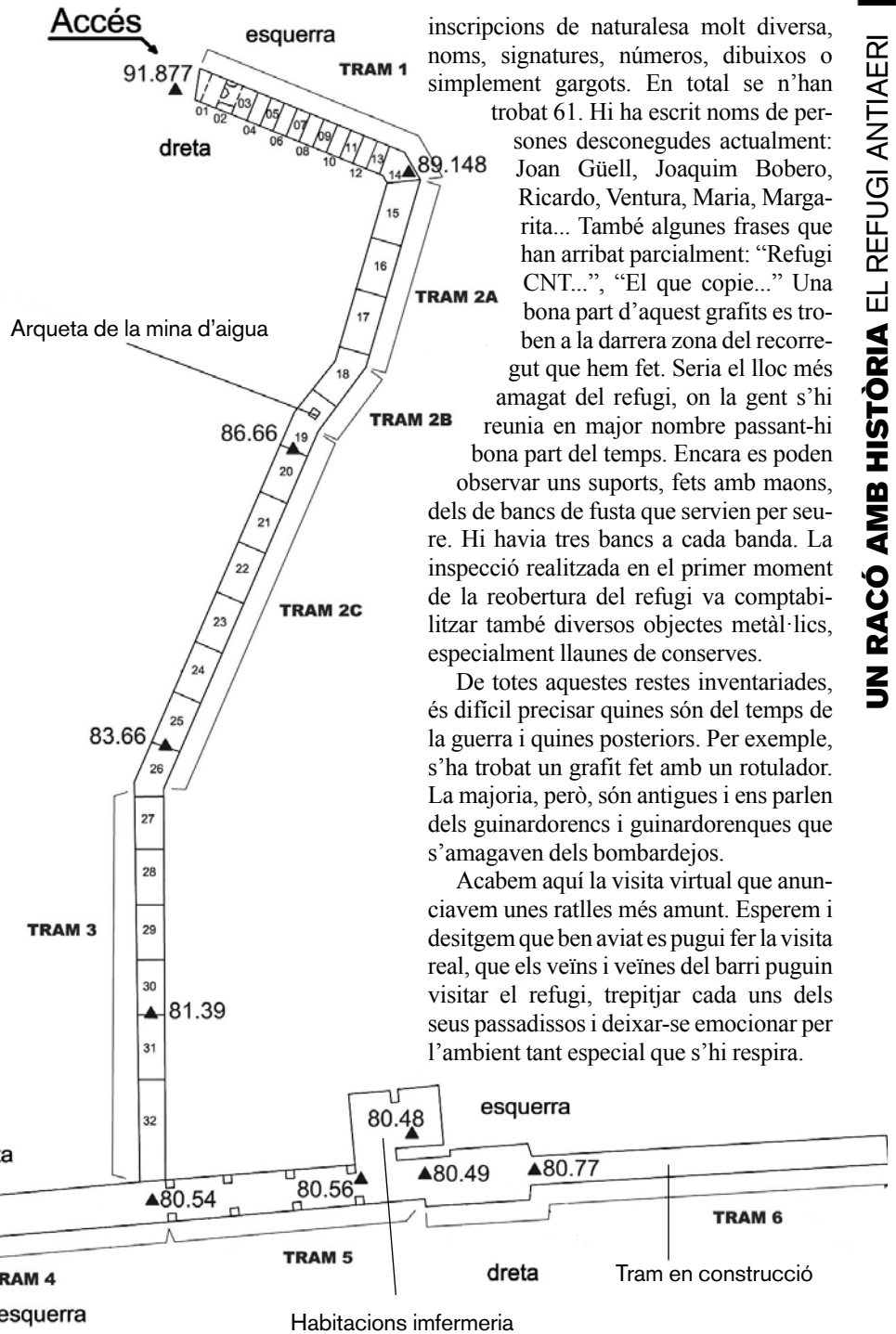
Tot el que hem explicat fins aquí, ja posa de relleu la importància d'aquest refugi anti-aeri del Guinardó. El nostre recorregut seria incomplet si no comentéssim els diversos vestigis humans que s'hi han trobat, indicis de com era la vida al refugi.

Un primer element a ressaltar és el que trobem a l'esglaó numeró 19 de l'escala de baixada. Es tracta d'una arqueta quadrada excavada al terra i coberta per una tapa, per on hi passa un corrent d'aigua. Serviria per recollir aigua potable de la capa freàtica i també per evacuar petites inundacions provinents de l'entrada. La majoria garantien aquesta mena de subministrament.

El conjunt de galeries disposaven de llum elèctrica. S'han trobat 28 punts elèctrics, molts ells encara amb els aïllants, clavats als sostres o a les parets. En el passadís central, a la zona plana del refugi, a part de les dues habitacions d'enfermaria, s'hi ha trobat un armari que deuria acollir un equip elèctric al seu interior. Al damunt d'aquest armari encara s'hi pot llegir escrit a la paret un rètol que diu: "NO TOCAR PELIGRO DE MUERTE". Els talls d'electricitat, habituals durant els bombardejos, obligaven a portar espelmes per no quedar-se a les fosques. El fum ha deixat algunes llapissades negres en alguns sostres.

La part més entranyable de la nostra visita són els grafitis trobats a les parets. Són

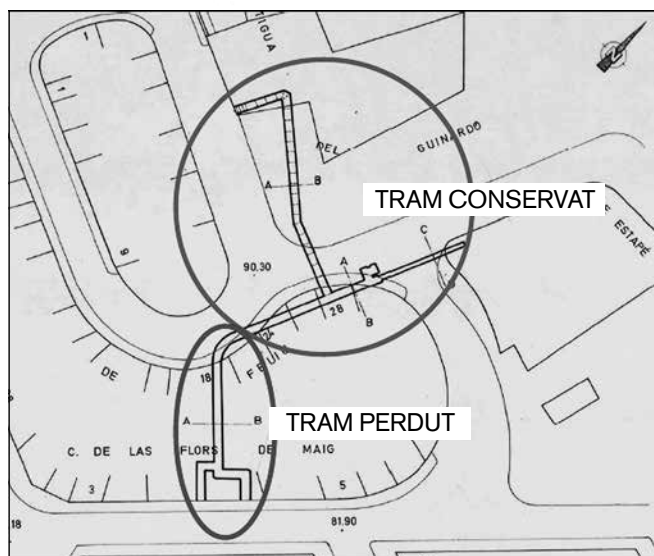
En ratlles discontinues indiquen el ram perdut

inscripcions de naturalesa molt diversa, noms, signatures, números, dibuixos o simplement gargots. En total se n'han trobat 61. Hi ha escrit noms de persones desconegudes actualment: Joan Güell, Joaquim Bobero, Ricardo, Ventura, Maria, Margarita... També algunes frases que han arribat parcialment: "Refugi CNT...", "El que copie..." Una bona part d'aquests grafitis es troben a la darrera zona del recorregut que hem fet. Seria el lloc més amagat del refugi, on la gent s'hi reunia en major nombre passant-hi bona part del temps. Encara es poden observar uns suports, fets amb maons, dels bancs de fusta que servien per seure. Hi havia tres bancs a cada banda. La inspecció realitzada en el primer moment de la reobertura del refugi va comptabilitzar també diversos objectes metàl·lics, especialment llaunes de conserves.

De totes aquestes restes inventariades, és difícil precisar quines són del temps de la guerra i quines posteriors. Per exemple, s'ha trobat un grafit fet amb un rotulador. La majoria, però, són antigues i ens parlen dels guinardorencs i guinardorenques que s'amagaven dels bombardejos.

Acabem aquí la visita virtual que anunciàvem unes ratlles més amunt. Esperem i desitgem que ben aviat es pugui fer la visita real, que els veïns i veïnes del barri puguin visitar el refugi, trepitjar cada uns dels seus passadissos i deixar-se emocionar per l'ambient tant especial que s'hi respira.

PLÀNOL DEL REFUGI

El recorregut del refugi està dividit per trams. La zona de l'escala de baixada ocupa els trams 1,2 (subdividit en tres subtrams) i 3 segons els canvis de direcció de la galeria. La resta ocupa els trams 4, 5 i 6, que és la part plana del refugi. Amb un triangle s'indiquen les alçades sobre el nivell del mar, que va dels 91,877 metres de l'entrada fins als 80,52 metres a tocar del mur de la zona perduda. El plànol petit permet veure clarament el tram conservat i el perdut, i la seva situació respecte als carrers del Guinardó. S'indica dreta o esquerra en funció de la marxa del recorregut del refugi començant per l'accés superior.